

Оксана Кожем'якіна

СМІХ ЯК ДЖЕРЕЛО ДОВІРИ ДО ЖИТТЯ

В статті здійснено соціально-філософський аналіз співвідношення феноменів довіри та сміху як детермінант взаємодії в ситуації взаємозалежності та співвідповідальності. Досліджено соціокультурну природу сміху як метакомунікативного джерела довіри в аспекті можливості порозуміння, згоди та гармонійного відношення до світу, до себе, до інших.

Ключові слова: довіра, сміх, порозуміння.

В статье осуществлен социально-философский анализ соотношения феноменов доверия и смеха как детерминант взаимодействия в ситуации взаимозависимости и ответственности. Исследована социокультурная природа смеха как метакоммуникативного источника доверия в аспекте возможности понимания, согласия и гармоничного отношения к миру, к себе, к другим.

Ключевые слова: доверие, смех, понимание.

The social-philosophical analysis of the correlation of the phenomena of trust and laughter as determinants of cooperation in situations of interdependence and responsibility presents in the article. Investigated the socio-cultural nature of laughter as metacommunicative source of trust in terms of the possibility of understanding, consent and harmonious attitude to the world, to himself, to others.

Keywords: trust, laughter, understanding.

Суперечливі умови сучасного співжиття все більш актуалізують проблеми розуміння, знаходження спільних смислів, досягнення ефективної комунікації. Довіра є одним з тих явищ, які пояснюють природу соціокультурної реальності в контексті взаємодії, співпраці, колективної та індивідуальної ідентичності, що за умови кризи духовності, соціальної нестабільності та порушення процесів інтеграції є особливо актуальним.

Довіра і сміх в даному дослідженні розглядаються нами як специфічні прояви взаєморозуміння, що базується на колективних смислах та загальноновизнаних соціокультурних значеннях. Довіра і сміх постають як феномени, що розкривають проблеми співвідношення індивідуального та соціального, особистісного самоздійснення, співіснування та взаємодію Я з Ти. Сміх як соціокультурний феномен відображає цілісний погляд на

світ, оскільки дозволяє поєднати різноманітні суперечливі елементи в образ, наділений смислом. Особливої ваги дослідження феноменів довіри та сміху набувають в сучасному світі в умовах «пануючої недовіри» та так званої «епохи серйозності».

Проблемою довіри з різних позицій – соціологічних, філософських, політологічних, психологічних – цікавились Ф. Фукуяма, А. Селігмен, П. Штомпка, Е. Гіденс, Е. Еріксон, М. Бубер, О. Больнов, Н. Луман, Т. Скрипкіна, Д. Данкін, В. Зінченко та ін. Філософська проблематика сміху цікавила вчених здавна, вже в античній філософії знаходимо оригінальні трактування гумору, сміху, комічного. Серед сучасних дослідників соціокультурних засад сміху слід відзначити А. Бергсона, Дж. Міда, Л. Карасьова, А. Дмитрієва, О. Козінцева, Ю. Борєва та ін. Але спеціальних досліджень, присвячених аналізу співвідношення сміху і довіри, досить мало, що і зумовлює актуальність цієї праці.

Метою даної статті є окреслення співвідношення сміху та довіри, виявлення впливу сміху на формування відносин довіри, дослідження функціональної специфіки сміху в онтології довіри.

Феномен довіри відображає ступінь рівноваги у стосунках між людьми, а також у системі відносин людини зі світом та самою собою. Ці стосунки пов'язані з очікуванням бажаного результату, коли немає достатніх підстав для його отримання. Але, на відміну від справжньої віри, яка не передбачає перевірки, підтвердження, ступінь довіри залежить від попереднього досвіду людини і базується на суб'єктивному, інтуїтивному сприйнятті інших людей та світу. Проективний вектор довіри відображає своєрідну, хоча й ризиковану, упевненість в очікуваному, передбачаючи наявність свободи вибору певної стратегії поведінки, партнерів, курсу дій, і можливості відмовитись від цих стосунків, коли не дотримуються умови співпраці або порушуються зобов'язання.

Феномен довіри передбачає генералізацію мотивів надійності та значимості в розумінні результативності майбутніх дій. Здатність наділяти майбутні дії бажаними якість, які можуть і не відбутись, підвищує ризик, і тому вимагає підтвердження вже наявними довірчими очікуваннями. Таким чином може формуватись або позитивний, або негативний досвід довірчих відносин. Також довіра до себе передбачає наявність цінності власної суб'єктності. Вміння довіряти іншим, сприймати їх як надійних та відповідальних, є результатом як індивідуального, так і соціального досвіду.

Довіра передбачає формування установки на те, що об'єкт довірчого відношення буде відповідати нашим очікуванням – певних дій, їх якості, результативності та передбачуваності, проявляючи взаємність та

відповідальність. Традиційно прийнято виокремлювати три виміри довіри – до себе, до інших, до світу. Довіра є важливою умовою цілісного співіснування людини зі світом. За концепцією Е. Еріксона, базова довіра як фундаментальна установка особистості, що формується на першому році життя дитини, відображає таке відношення до світу, що забезпечує відчуття надійності, захищеності, комфорту від задоволення потреб. В подальшому довіра як базова установка є умовою так званого «психічного здоров'я» особистості, відображаючи певний ступінь адекватності, а недостатність довіри до світу в період раннього дитинства може привести в дорослому віці до відчуження, порушення особистісної ідентичності [7, с. 97].

Довіра стає основою гармонійного відношення людини до світу. Але довіра до світу знаходиться в тісному зв'язку з довірою до себе як частини цього світу. Здатність сміятись над собою свідчить про внутрішню силу, стійкі духовні орієнтири, впевненість в собі, що посилює довіру до себе.

Сміх трактується нами не лише як своєрідне емоційне переживання радості або відчуття приємного, а й як соціокультурне явище, що має досить глибокі культурні смисли та мотиви, що супроводжуються розумінням, інтерпретацією, спільною оцінкою певних явищ світу. Слід відзначити, що ми маємо на увазі переважно так званий «добрий сміх», тобто такий, що є щирим, доброзичливим, природним, необразливим. Сміх як чиста радість, як відвертість та відкритість, і є джерелом довіри.

Сміх має місце тоді, коли відбувається розрив значень, іноді тоді, коли відбувається накладання смислів, контекстів, наприклад, реального та ідеального, справжнього і надуманого, істинного і хибного, смішного і серйозного. Нас насамперед цікавить не фізіологічна природа сміху, а його онтологічна та феноменологічна суть. Сміх в комунікації відкриває людину світу, дає життєву енергію, сприяючи формуванню відчуття довіри до себе та до світу.

За А. Бергсоном, сміх виконує функцію загального вдосконалення суспільства, тримаючи в напрузі та взаємодії ті види діяльності, які ризикували затухнути [1, с. 21]. Сміх має соціокультурну природу та налаштування на взаємодію, на спільне розуміння. Як зазначає А. Бергсон, «сміх немовби потребує відгуку..., смішне не може оцінити той, хто відчуває себе самотнім» [1, с. 13]. Таким чином, можемо відзначити, що сміх сприяє формуванню відносин солідарності, породжуючись відчуттям причетності та ідентичності (від групової до національної).

Проблематика довіри через її співвідношення зі сміхом ілюструє взаємообумовленість, взаємозалежність людини з Іншим, коли Я знаходиться в умовах контекстів Іншого, коли необхідне взаєморозуміння,

входження в світ Іншого, створення своєрідного етично-культурного простору комунікації, ціннісно-смыслового поля, що й визначає насамперед індивідуальне становлення людини як цілісної особистості, що є набагато важливішим за різноманітні економічні та політичні процеси. Як зазначає Ф. Фукуяма, успіх самореалізації конкретного суспільства залежить не від ринкових принципів і не від прихильності традиціям, а від рівня довіри як елементу культури, що існує в суспільстві [6, с. 6].

Специфікою довіри є відсутність жорсткого контролю, створення відносин співробітництва, а не авторитарності, чому сприяє атмосфера сміху як доброзичливості, відкритості, творчості. Одним з чинників, що сприяє формуванню відносин довіри, є позитивне налаштування на взаємодію. Радість постає важливим природним джерелом довіри. Як зазначає Г. Сковорода, коли дух в людині веселий, думки спокійні, серце мирне, то все навколо світле, щасливе, блаженне. Радість є запорукою здоров'я душі, умовою довіри до себе та світу.

За Г. Сковородою, всі людські справи спрямовані до одного – радості серця. Чимало ідей філософської спадщини мислителя у властивій йому алегоричній формі реалізуються у філософії довіри. Особливо цікавим тут є спектр думок щодо відносин в системі «людина – суспільство – світ», де визначаються межі свободи та незалежності індивідуального «само-буття» в контексті співіснування з іншим «само-буттям», відображаючи ідеї групової та родової солідарності.

Духовний світ Сковороди – це пошук чогось кращого, справжнього, вічного, духовного, що, в результаті, призводить до появи внутрішньої свободи, психічної рівноваги, благородства серця та світлості думки. Його філософія пронизана тенденцією до органічного вдосконалення – себе, інших, світу, що, по суті, і лежить в основі феномену довіри. Принцип самопізнання, що у філософії Г. Сковороди набуває онтологічного забарвлення, і є, по суті, онтологічним аспектом довіри до себе. Можемо провести паралель: пізнати себе – означає пізнати Бога і світ, навчитись довіряти собі є умовою появи довіри до світу, до інших. Досліджуючи філософію самопізнання Сковороди, Д. Козій відзначає, що правдива радість єднає людей. Людина у філософії Г. Сковороди, досягнувши найвищого рівня самопізнання, «повертається обличчям до людини. Тоді й досягає щастя. Природа справжнього щастя, на думку мислителя, така, що, здобувши його, людина хоче мати якнайбільше співпричетних у ньому. Ми сказали б сьогодні, що душа цієї людини відкрита для людей і світу» [5, с. 481]. Таким чином, довіра до себе, радість та самопізнання є взаємообумовленими, через пізнання себе ми приходимо до Бога, що

породжує довіру до світу, і знову повертаємось, відроджуючи довіру до себе.

Саме довіра до себе формує бажання більше віддавати, даруючи людям свою радість, своє щастя, яке приходить зсередини. Таким чином, довіра відображає стан нашого серця, як внутрішнє відчуття радості, надії, невловимого переконання в безпечності світу.

Феномен довіри передбачає відсутність чітких гарантій, тобто неможливість раціонального обґрунтування результатів довірчого відношення. Довіру не можна раціоналізувати, можна багато наобіцяти, але при невиконанні обіцянок довіра, зазвичай, втрачається. Довіра відображає інтуїтивне відчуття того, що не лежить на поверхні, чогось прихованого, внутрішнього, справжнього. Сміх зближує людей, сприяє формуванню позитивних перспектив відносин довіри, постаючи основою взаємодії та успішної комунікації. Сміх дає людині відчуття свободи, цілісності, довіри до себе та світу, даруючи надію та звільнення від настороги та тривожності.

Довіра постає як очікування бажаного, сміх же, дотримуючись логіки І. Канта, є несподіваним перетворенням напруженого очікування в ніщо. Отже, сміх знижує напруженість, тривожність в довірі, але лише в тому випадку, коли довіра дійсно виправдовується, коли немає зловживань довірою.

Сміх є досить неоднозначним за своєю природою та проявами. Сміх зазвичай асоціюється з доброзичливістю (як «світлим проявом» сміху), що, звичайно, сприяє встановленню відносин довіри, але в той же час несе в собі елементи агресії (як «темні прояви» сміху), що породжує підозрілість, настороженість. Але все ж саме світлий бік сміху є його природною суттю, спрямованою на розвиток індивідуального самоздійснення людини, творчого, відкритого погляду на світ.

Сміх має давню традицію нести в собі давні смисли світла, народження, радості, відродження, відтворення, і в той же час – мотиви смерті, невідповідності, страху, боротьби, які все ж не відображають його природу [3, с. 70]. Сміх має в собі щось нестримне, стихійне, ірраціональне, мимовільне, і в той же час – стабільне, зрозуміле, що в цілому й дає відчуття невловимої довіри до себе та до світу, даруючи отримання смислів, а значить, встановлюючи рівновагу у відносинах зі світом.

Сміх як «метакомунікативний сигнал доброзичливості» [2, с. 209] є одним з ключових джерел відносин довіри. Сміх, помножений на довіру, є потужним джерелом дружби, майбутніх міцних стосунків. Сміх робить людину більш відкритою, відвертою, щирою, справжньою. Сміх знижує

гостроту протистояння в бінарній опозиції «Свій – Чужий», сприяючи формуванню відносин толерантності.

Мудра радість, яка знищує напруженість, смуток та невдоволеність всім і вся, створює навколо поле впевненості в собі, духовної рівноваги та душевного спокою. Самостійне творення себе, стійкість до маніпуляцій можливі тільки за умови формування довіри до себе. Сміх вказує на те, що життєві труднощі та проблеми можна подолати, сміх знижує відчуття тривоги, сприяє розрядці конфліктних ситуацій або знижує їх гостроту, стимулюючи появу найбільш відповідних ситуації реакцій. В таких умовах людина буде скоріше налаштована на позитивне сприйняття світу, на встановлення відносин довіри.

Комунікативний вимір сміху сприяє більш глибокому проникненню у світ Іншого, входження в його ціннісно-смыслову сферу, відкриваючи його глибинні основи, даючи поштовх до взаєморозуміння на основі спільних смислів. Таким чином, сміх, породжуючи довіру, ілюструє момент знаходження Я в Іншому, відображаючи внутрішній смисловий інтерсуб'єктивний зв'язок. Довіра постає як своєрідне буттєве відношення особливого ціннісного значення, яке має, по-перше, характер непередбачуваності і невідконтрольності, і, по-друге, воно має потужну силу стимулювання Іншого до реалізації прихованого потенціалу, виступає важливим стимулом морального вдосконалення.

Сміх і довіра виконують деякі спільні функції: комунікативну, соціалізацій, аксіологічну, культурологічну (враховуючи історичний, ментальний контексти), онтологічну (виступаючи як підґрунтя оптимальної взаємодії людини зі світом), пізнавальну (як своєрідні способи осягнення світу в його цілісності). Сміх і довіра постають як реакція на навколишній світ: довіра відображає відчуття надійності та безпечності світу, сміх як відповідь на прояви невідповідності або ворожості світу як спроба подолання цієї невідповідності. Також сміх і довіра як соціокультурні явища регулюються встановленими в суспільстві нормами та правилами взаємодії, в відносинах довіри особливо вагому роль відіграють відповідальність та чесність, сміх базується, зокрема, на мірі припустимості-неприпустимості вибору об'єктів сміху.

Отже, сміх трактується як розуміння, своєрідна інтерпретація сприйнятого, тому сміх постає не просто як прояв емоцій, а як відповідна реакція на сприйняття світу взагалі (макрокосму) та світу Іншого (мікрокосму), як визнання його позитивної внутрішньої сутності. Сміх породжує енергію взаємодії, стимулює встановлення нових контактів, сприяє якщо не вирішенню, то хоча б зниженню гостроти конфліктних ситуацій, що в цілому і породжує налаштування на встановлення відносин

довіри до інших, до себе, та, в кінцевому рахунку, до світу, який людина ніколи не знає остаточно. Сміх зводить горизонти різноманітних автономних «Я» до спільного знаменника, породжуючи спільне розуміння, спільне переживання. Загалом, сміх є потужною зброєю, налаштованою не на боротьбу та руйнування, а на створення, об'єднання, примирення, встановлення гармонії людини зі світом.

1. Бергсон А. Смех. – М.: Искусство, 1992. – 128 с.
2. Дмитриев А. В. Социология юмора: Очерки. – М.: ОФСПП РАН, 1996. – 214 с.
3. Карасев Л. В. Мифология смеха // Вопросы философии. – М., 1991. – № 7. – С. 68–86.
4. Козинцев А. Г. Антропология смеха // Ритуальное пространство культуры. – СПб.: Изд. Санкт-Петербургского филос. общества, 2001. – С. 152–157.
5. Козій Д. Три аспекти самопізнання у Сковороди // Україна: філософський спадок століть. Хроніка-2000. Вип. 39–40. – К., 2000. – С. 475–487.
6. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию. – М.: ООО «Издательство АСТ»: ЗАО НПП «Ермак», 2004. – 730 с.
7. Erikson E. H. Identity youth and Crisis. – N. Y.: W. W. Norton, 1968. – 239 p.